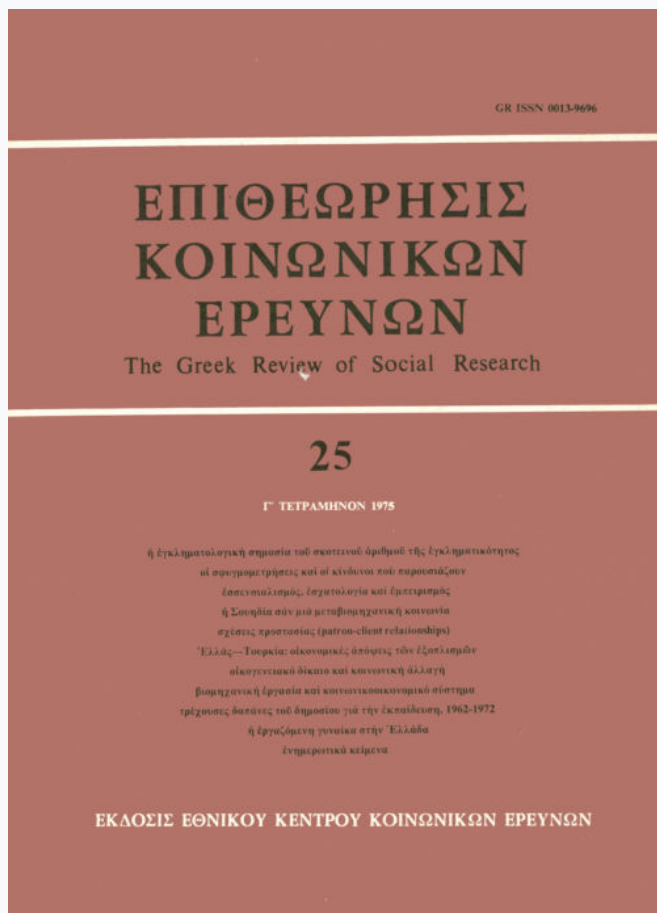

The Greek Review of Social Research

Vol 25 (1975)

25 Γ'

Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

Andre Regnier, A.K. Παπαχρίστου

doi: [10.12681/grsr.384](https://doi.org/10.12681/grsr.384)

Copyright © 1975, Andre Regnier, A.K. Παπαχρίστου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Regnier, A., & Παπαχρίστου Α. (1975). Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν. *The Greek Review of Social Research*, 25, 385–394. <https://doi.org/10.12681/grsr.384>

οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

του
André Regnier

Μετάφραση: Α. Κ. Παπαχρίστου

Στή σημερινή εποχή οι σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης έχουν μπει στην καθημερινή μας ζωή. Πότε-πότε διαπιστώνει κανείς σ' αυτές μία απειλή για τη δημοκρατία: δεν θά χρειάζεται πιά ο βουλευτής για να ξέρουμε τί σκέπτονται οι άνθρωποι της περιφέρειάς του. Συχνά αποδεικνύονται μέσα χειραγωγήσεως της κοινής γνώμης· και υπάρχουν πράγματι απόπειρες προς αυτή την κατεύθυνση. Παράδειγμα, ο ακόλουθος τίτλος εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας: Αυτό το καλοκαίρι, οι Γάλλοι άπαντούν «δχι» στα γυνά στήθη (49%) και «δχι» στο δλοκληρωτικό γυμνό (56%). Τό να άποκαλείς Γάλλους τό 49% του πληθυσμού, και μάλιστα όταν στην ίδια αυτή σφυγμομέτρηση ένα σημαντικό ποσοστό (47%) δέχεται να έπιτραπούν τά γυνά στήθη σε μερικες τουλάχιστον άκτες, γεννά άπωσδήποτε όρισμένες άμβιβολίες.¹

Πριν μιλήσουμε για τους κινδύνους των σφυγμομετρήσεων, είναι απαραίτητο να εξετάσουμε κάπως πού ειδικά σε τί συνίστανται αυτές.

Η σφυγμομέτρηση είναι, έξ όρισμού, μία στατιστική μέθοδος που μάς ένημερώνει για τό σύνολο ενός πληθυσμού, με την εξέταση ενός μικρού του μέρους, που άποκαλείται *δείγμα*. Οι πληροφορίες που μάς δίνει ή σφυγμομέτρηση τότε μόνον έχουν άξια, όταν τό δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό, όταν δηλαδή τά ποσοστά που ζητάμε ανταποκρίνονται στα πραγματικά ποσοστά του συνολικού πληθυσμού. Σε *όρισμένες περιπτώσεις* ξέρουμε να κατασκευάζουμε τέτοιου είδους αντιπροσωπευτικά δείγματα: ή έπιτυχία των προεκλογικών σφυγμομετρήσεων τό άποδεικνύει.

Οί προεκλογικές όμως σφυγμομετρήσεις ξεχωρίζουν από όλες τις άλλες, επειδή ή μοναδική τους δυσκολία άφορά μόνον στην έπιλογή του δείγματος. Στη συνέχεια, δίνουμε στους έρωτώμενους τά ψηφοδέλτια κι ένα φάκελλο, και τους παρουσιάζουμε την κάλη. Για ποιο λόγο να μάς ξεγελάσουν; Άν, λοιπόν, είναι ειλικρινείς, τότε ένα σωστό δείγμα οδηγεί σε καλά αποτελέσματα. Διαφορετικές όμως είναι οι δυσκολίες που παρουσιάζονται, όταν δεν ζητάμε από τον έρωτώμενο να ρίξει μόνον ένα άνώδυμο φάκελλο στην κάλη, αλλά αντίθετα του υποβάλλουμε έρωτήσεις, καταγράφοντας και έρμηνεύοντας τις άπαντήσεις. Στην περίπτωση αυτή, τά λάθη που όφείλονται στο έρωτηματολόγιο είναι πού σοβαρά από εκείνα που προέρχονται από την έπιλογή του δείγματος.

— Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *L'homme et la société*, No. 33-34, octobre-novembre-décembre 1974, σελ. 225-238.

Ο μεταφραστής θά ήθελε να εδχαριστήσει τον Έπιστημονικό Συνεργάτη του ΕΚΚΕ κ. Δημ. Ψυχογιό, για τη βοήθειά του στην άπόδοση των τεχνικών όρων του κειμένου και γενικά για τη συμβολή του στη μετάφραση του άρθρου.

1. *France-Soir*, 4.7.74.

Κατ' ἀρχήν, ἓνα ἐρωτηματολόγιο δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουμε σὲ σχέση με αὐτούς. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ τοὺς ρωτήσουμε τὸ ὄνομά τους, τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ διεύθυνσή τους, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἴδια τους τὴν ψυχολογία. Τὸ ἐρωτηματολόγιο δὲν μπορεῖ, παρὰ μόνον ἔμμεσα, νὰ λύσει τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μ' αὐτὴν· ἀντίθετα ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ὀρισμένα συμπεράσματα, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἐρωτώμενος δὲν θὰ μπορούσε νὰ διανοηθῆ καί, ἀκόμη, νὰ μάθουμε γι' αὐτὸν πολλὰ πράγματα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει. Οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀντικειμενικὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐρωτώμενου. Σὰν ἐνδείξεις, χρειάζονται λοιπὸν ἑρμηνεῖα καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέγονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἑρμηνεῖα αὐτή: πρέπει νὰ ὑπάρχει λογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο καὶ τῶν ἀπαντήσεων στὰ προβλήματα ποὺ τίθενται.

Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ἄποψη, μιὰ ἐρώτηση ἀποτελεῖ ἐρέθισμα στὸ ὅποιο ὁ ἐρωτώμενος ἀντιδρᾷ μὲ τὸν δικὸ του τρόπο· ἀπὸ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ προέρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἡ ἰδέα αὐτὴ, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια βυθυστόχαστη, μᾶς χρησιμεύει στὸ νὰ καταλάβουμε, π.χ., ὅτι μιὰ ἐρώτηση μπορεῖ νὰ προκλέσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ὄχι μιὰ ἄλλη. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ λέμε ὅτι ἡ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὴν ἀπάντησιν αὐτὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, εἶναι παραπλανητικὴ (*biaisée*). Ὑπάρχουν φυσικὰ πολλὲς ἐρωτήσεις ποὺ δὲν εἶναι παραπλανητικὲς, ὅπως, π.χ., «ποῖο εἶναι τὸ οἰκογενειακὸ σας ὄνομα;», ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνεαι ἓνα ἐρωτηματολόγιο χωρὶς καμιά παραπλανητικὴ ἐρώτηση. Ἀντίθετα, μποροῦμε δικαιολογημένα νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὅτι, ἂν μιὰ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὸ *αναί*, εἶναι δυνατό νὰ πετύχουμε—ἀλλάζοντάς τιν μὲ κατάλληλο τρόπο—μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὸ *οὐκ*. Στὴ συνέχεια καὶ οἱ δύο ἐρωτήσεις μπαίνουν στὸ ἐρωτηματολόγιο. Αὐτὸ λέγεται *ἐξισορρόπηση* τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὄνομα, στὴ διεύθυνση, κτλ., ὁ ἐρωτώμενος ἀντιλαμβάνεται κάθε ἄλλη ἐρώτηση τοποθετώντας τιν σὲ περιστάσεις ἀναμνησιακὲς ἢ φανταστικὲς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπεξεργάζεται τὴν ἀπάντησιν του. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν *κατάστασιν* (*situation*) τῆς ἀπαντήσεως (ἢ τῆς ἐρωτήσεως). Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὴν περίπτωσιν ποὺ οἱ ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὴν *πρακτικὴν* ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτώμενος, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει, ποὺ συνηθίζει ἢ ποὺ σκοπεῖ νὰ κάνει, κτλ. Ἀλλὰ κάθε ἀπάντησιν ἐντάσσειται ἐπίσης σ' ἓνα σύνολο ἐκφράσεων, ποὺ περιλαμβάνει ὅ,τι εἶπε καὶ ὅ,τι ἄκουσε ὁ ἐρωτώμενος· τὸ σύνολο αὐτὸ (*ensemble de discours*) ἀποτελεῖ τὶς

ἀναφορὰς (*références*) τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀναφορῶν στὴν ἀπάντησιν εἶναι φανερὴ, ὅταν οἱ ἐρωτήσεις ἀναφέρονται σὲ γνώσεις, πεποιθήσεις, προσδοκίες, θυμασμασίους, φόβους, ἀποδοκιμασίες.

Πίσω, λοιπόν, ἀπὸ κάθε ἀπάντησιν ὑπάρχει μιὰ *κατάστασιν* καὶ ἓνα σύνολο *ἀναφορῶν*. Αὐτὰ εἶναι σημαντικὸ νὰ τὰ γνωρίζουμε γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴν ἀπάντησιν, καὶ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐρωτώμενο τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν ν' ἀπαντήσῃ. Γι' αὐτὸ καὶ συνήθως μιὰ ἐρώτησιν συνοδεύεται μὲ τὸ «γιατί»; ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη δυνατό νὰ ὑπάρξει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρώτησιν μιὰ *ἐπέκκλησιν* (*évoocation*), ποὺ νὰ ὑποδεικνύει στὸν ἐρωτώμενο κάποια *κατάστασιν* ἢ κάποια *ἀναφορὰ*. Ἡ ἐπέκκλησιν αὐτὴ γίνεται μὲ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου, «ποδοθέσει ὅτι βρίσκεστε στὴν περίπτωσιν ποῦ...», ἢ «μερικοὶ μᾶς εἶπαν ὅτι...». Θὰ δοῦμε παρακάτω μὲ ποῖο τρόπο ἡ τεχνικὴ τῆς *ἐχοάνης* (*étopnoie*) χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ.

Σὲ ὅποιαδήποτε ἐρώτησιν τοῦ ἐρωτηματολογίου, οἱ προηγούμενες ἐρωτήσεις δημιουργοῦν ἓνα σύνολο, ποὺ τὴ *μολύνει*. Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίζουμε τὴν διάταξιν τῶν ἐρωτήσεων. Μποροῦμε εἶτε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν *μολύνσιν* αὐτὴ μίαν ἐρωτήσεως ἀπὸ μιὰ ἄλλη, εἶτε νὰ τὴν ἀποκλείσουμε παρεμβάλλοντας *ἐρωτήσεις-tampons*· μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταφυγόμεν στὴν *ἀνάμιξιν* (*mixage*), στὴν *ἀλλαγὴν* δηλαδὴ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ μιὰ ἐρώτησιν στὴν ἄλλη.

Ὁ ἐρωτώμενος, μὲ τὴ βοήθειαν τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τοῦ υποβάλλουμε, τὸν καταστάσεων ποὺ θυμᾶται, τῶν ἀναφορῶν ποὺ σκέπτεται καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δίνει, μαθαίνει σταδιακὰ διάφορα πράγματα πάνω στὴν ἴδια του τὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς, ὥστε μερικὲς φορὲς καταλήγει νὰ προβλέψει τὴν ἐρώτησιν ποὺ θὰ τὸν κάνουν στὴ συνέχεια. Οἱ ἀπαντήσεις λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες, ἂν εἶχαμε θέσει κάθε ἐρώτησιν μόνη τῆς ἀντίθετα, κάθε ἀπάντησιν προέρχομαι ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο, στὸ ὅποιο ἔχουμε ἤδη υποβάλει καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔχει ἤδη δώσει καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις. Ἡ *μολύνσιν* (*contamination*) μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι γεγονός μεγάλης σημασίας, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωροῦμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὰν ἓνα σύνολο.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρωτώμενος ἐνημερώνεται κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι μόνον πηγὴ δυσχερειῶν· ἀντίθετα, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται στὴ λεγόμενη τεχνικὴ «τῆς *χοάνης*», ποὺ συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ὄλο καὶ πιὸ συγκεκριμένων ἐρωτήσεων πάνω στὸ ἴδιο θέμα: μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐρωτώμενος ὁδηγεῖται στὴ σταδιακὴ δημιουργία καταστάσεων καὶ ἀναφορῶν τῆς κύριας ἐρωτήσεως, οἱ δὲ διαδοχικὲς ἀπαντήσεις τοῦ παρέχουν πολύτιμες ἐνδείξεις γι' αὐτὲς.

Γενικότερα, ἓνα ἐρωτηματολόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὄρμαθους* (*grappes*) ἐρωτήσεων: γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ καὶ

περισσότερες βασικές ερωτήσεις συγκεντρώνονται προπαρασκευαστικές και συμπληρωματικές ερωτήσεις, που αποβλέπουν στο να προκαλέσουν στον ερωτώμενο τη δημιουργία «καταστάσεων» και «άναφορών» των βασικών ερωτήσεων και να βοηθήσουν στην απόκτηση ενδείξεων σχετικά με αυτές. Η τεχνική «της χροάνης» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προπαρασκευαστικών ερωτήσεων. Η ερώτηση «γιατί;» είναι ο απλός τύπος της συμπληρωματικής ερωτήσεως. Στις συμπληρωματικές ερωτήσεις συγκαταλέγονται και οι *ερωτήσεις έλεγχου* ή *ερωτήσεις test*: οι ερωτήσεις αυτές έχουν σαν σκοπό να ανακαλύψουν ή, αν γίνεται, να διορθώσουν τα σφάλματα, που πιθανόν να ξέφυγαν στις άπαντήσεις των βασικών ερωτήσεων. Έξω από κάθε όραμα ερωτήσεων, μπαίνουν οι *ερωτήσεις συνέπειας*, που απαλλαγμένες από τη «μόλυνση» των άλλων ερωτήσεων του όραματού, έχουν σκοπό να ελέγξουν τα πιθανά σφάλματα.

Τό γεγονός ότι το ερωτηματολόγιο πρέπει να θεωρείται σαν ένα σύνολο, δεν αποκλείει εγγενή ελαττώματα των ερωτήσεων, βασικότερα απ' τα οποία είναι ο παραπληρητικός καθώς και ο *άσπης χαρακτήρας* της ερωτήσεως. «Αν λάβουμε υπ' όψη μας τον ρόλο της «καταστάσεως» και των «άναφορών», ή ίδια ερώτηση δεν έχει ποτέ την ίδια σημασία για δύο ερωτώμενους. Γι' αυτό και τό ποσοστό αυτών που έδωσαν όμοιες απαντήσεις, μπορεί εύλογα να θεωρηθ' ή σαν ύποπτο. Γενικά, κάθε ερώτηση αλλάζει σημασία από τον ένα ερωτώμενο στον άλλο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν είναι διατυπωμένη με άφηρημένο τρόπο: και αυτό επειδή κάτω από άφηρημένους δρους υπάγονται πολύ διαφορετικές ιδέες διαφορετικών ατόμων. Και' αρχήν, κάθε ερώτηση έχει άσφαη χαρακτήρα και ή τεχνική του όραματού ερωτήσεων βοηθάει άκριβώς στην έξουδετέρωση αυτού του ελαττώματος, παρέχοντας ενδείξεις σχετικά με την «κατάσταση» και τις «άναφορές», που ο ερωτώμενος χρησιμοποίησε για να καταλάβει την ερώτηση. Ακόμη καλύτερα, ή τεχνική «της χροάνης» επιτρέπει, χάρη στην αξιοποίηση της «μολύνσεως» μεταξύ των ερωτήσεων, την άρση του άσφαους χαρακτήρα.

Όσον άφορά αυτόν τον άσφαη χαρακτήρα των ερωτήσεων, υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των *άνοικτων* και *κλειστών* ερωτήσεων. Στην άνοικτη ερώτηση, ο ερωτώμενος άπαντά όπως θέλει και ή άπάντησή του περιέχει όλες τις ενδείξεις σχετικά με τον τρόπο, που συνέλαβε την ερώτηση. Αντίθετα, στην κλειστή ερώτηση, ο ερωτώμενος είναι υποχρεωμένος να διαλέξει άνάμεσα σε προκαθορισμένες άπαντήσεις και επομένως δεν υπάρχουν πια οι ενδείξεις αυτές.

Ο άσφαης χαρακτήρας των ερωτήσεων μπορεί όμως και να είναι χρήσιμος: κάθε πληροφορία για τον τρόπο με τον όποιο ο ερωτώμενος ξεπέρασε το

πρόβλημα της άσφαειας, μās ενημερώνει σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις (presuposés), που έμμεσα έκανε με την ευκαιρία αυτή. Αυτό δεν είναι παρά μιá από τις πολλές εφαρμογές της γενικής ιδέας, που κυριαρχεί σ' όλο τό πρόβλημα των ερωτηματολογίων: ή ερμηνεία μιās άπαντήσεως συνίσταται πριν άπ' όλα στην άναζήτηση στοιχείων σχετικά με τις προκαταρκτικές υποθέσεις, που ο ερωτώμενος έκανε στο πλαίσιο της γλωσσικής έπικοινωνίας με τό συνεντευκτή: έπικοινωνία, που δημιουργείται από την ερώτηση του συνεντευκτού και την άπάντησή του ερωτώμενου. Η κατασκευή του ερωτηματολογίου άποβλέπει άκριβώς στο να καταστήσει δυνατή την άναζήτηση των προκαταρκτικών αυτών υποθέσεων.

Όπως οι ερωτήσεις, έτσι και οι άπαντήσεις παρουσιάζουν ελαττώματα, που προσπαθούμε να καταπολεμήσουμε διαλέγοντας σωστά τις ερωτήσεις. Ο ερωτώμενος μπορεί να κάνει λάθος, ή άκόμη να ξέχασε κάτι, κυρίως κάτω από την έπηρεα της κόουρασης, που όφείλεται σ' ένα ερωτηματολόγιο ύπερβολικά μακρύ. Οι άμυντικοί του μηχανισμού μπορούν να τον κάνουν να δώσει μιá λανθασμένη άπάντηση, και κυρίως μιá έκλογικευμένη άπάντηση. Και δεν πρόκειται για λάθη, που άσυνήθιστα διαπράττει ο ερωτώμενος: ή άλλότωση της άπαντήσεως δεν αποκλείεται να είναι και σκόπιμη. Συλλέγουμε πάντα άπαντήσεις, που είναι κοινωνικά άποδεκτές: τό κοινωνικά άποδεκτό έξαρτάται βέβαια από τό ύπο-πολιτισμικό σύστημα, στο όποιο άνήκει ο ερωτώμενος. Μιá άκρία μορφή της κοινωνικά άποδεκτης άπαντήσεως είναι ή κομοφορμική άπάντηση. Στην άλλη άκρη, συνεντάμε την άπάντηση που άποβλέπει να προκαλέσει τό συνεντευκτή, ή διάτερη περίπτωση άπαντήσεων που θέλουν να έντυπωσιάσουν. Υπάρχει άκόμη ή τάση να επιδιώκεται τό «κλόδπιασμα» του συνεντευκτού με άπαντήσεις που θεωρούνται ότι άνταποκρίνονται στις προσδοκίες του. Πιο γενικά, οι άπαντήσεις φιλοφροσύνης είναι πολύ συχνές, τόσο όσο και έκείνες που έμπνέονται από τη δυσπιστία. Η δυσπιστία αυτή παρουσιάζεται με διάφορες μορφές: δυσπιστία άπέναντι στον ίδιο τό συνεντευκτή, φόβος για ένδεχόμενη ένόχληση, που μπορεί να συνεπάγεται αυτή ή έκείνη ή έκμυστήρευση, φόβος ότι ή άνονημία δεν θά κρατηθ' ή. Τό να πετύχουμε την καλή διάθεση και τη συνεργασία των ερωτομένων άποτελεί ύσιώδες καθήκον, και τό ερωτηματολόγιο άρχίζει συχνά με άνώδυνα θέματα, που δημιουργούν κλίμα έμπιστοσύνης: αυτό καλείται *προθέρμανση* (rechauffage). Με την ίδια λογική, αφήνουμε τις πιο λεπτές ερωτήσεις για τό τέλος, ώστε να άναβούμε για όσο τό δυνατόν άργότερα ότι μπορεί να δυσκολένη τον ερωτώμενο. Έξ άλλου ο έμμεσος τρόπος ύποβολής των ερωτήσεων, δημιουργεί την έντύπωση ότι αυτές άφορούν όχι στον ίδιο προσωπικά δόν ερωτώμενο,

ἀλλὰ γενικά σ' ἄλλα πρόσωπα. Ἀποφεύγονται ἐπίσης ἐκφράσεις, πού εἶναι δυνατόν νά ἐνοχλήσουν, κτλ. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ ἐρώτηση-σὸκ ἀποβλέπει στό νά προκαλέσει μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἀντίδραση, καὶ ἡ ἀπάντηση θεωρεῖται τότε σὰν ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση—πού χρειάζεται ἐρμηνεία—αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως.

Μιά ἐρώτηση, εἴτε γιατί εἶναι ἀδέξια διατυπωμένη, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἐρωτώμενου, μπορεῖ νά τὸν θίξει στό γόητρο ἢ στὴν αἰδὸ τοῦ. Κάθε ἐρώτηση εἶναι ὀπωσδήποτε περισσότερο ἢ λιγότερο φορτισμένη (charged), μιὰ καὶ υπενθυμίζει «καταστάσεις» καὶ «ἀνεφορές», πὸ μποροῦν πάντοτε νά προκαλέσουν στὸν ἐρωτώμενο μιὰ ἀνάμνηση ἢ μιὰ συγκίνηση. Τέλος καὶ οἱ περιστάσεις συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου μποροῦν ἐπίσης νά ἐπηρεάσουν τὶς ἀπαντήσεις. Γιὰ πολλοὺς λόγους μιὰ ἀπάντηση δὲν βρῆσκειται σὲ ἄλλη καὶ γνωστὴ ἀπὸ πρὶν σχέση μετ' τὴν ἐρώτηση: ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητο: ἀρκεῖ ἡ σχέση αὐτὴ νά εἶναι γνωστὴ, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἄλλη ἢ ὄχι, καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα μερικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ μορφή τῶν ἐρωτήσεων. Ὁ κάθε τύπος ἔχει τὰ προτερήματά του καὶ τὰ μειονεκτήματά του, ἢ δὲ ἀντίθεσά τους δὲν εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπόλυτα.

Ἄν ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀποβλέπει στὴν ἀνεύρεση κοινῶν σημείων τοῦ ἐρωτώμενου μὲ τοὺς ἄλλους, ἢ ἀνοικτὴ ἐρώτηση εἶναι ἱκανὴ νά ξεχωρίσει ὅτι πρωτότυπο καὶ μοναδικὸ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Μποροῦμε λοιπὸν νά ποῦμε ὅτι ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀξιοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες, ἐνῶ ἡ ἀνοικτὴ τὶς διαφορές. Τὸ κοινὸ μειονέκτημά τους βρῆσκειται στό γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφές ἐρωτήσεως ἀποκλείουν ὀρισμένες ἀπαντήσεις: ἡ κλειστὴ ἐρώτηση, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὸν ἐρωτώμενο νά διαλέξει μεταξὺ δεδομένων ἀπαντήσεων, ἢ ἀνοικτὴ, ἐπειδὴ δὲν τὸν βοηθεῖ νά διερευνήσει ὅλες τὶς πιθανές ἀπαντήσεις.

Ὅταν, πρὶν καταρτίσουμε τὸ ἐρωτηματολόγιο, ἀρχίζουμε μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, μποροῦμε νά ἐλλείψουμε στὴν ἐπιλογὴ κλειστῶν ἐρωτήσεων μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά εἶναι σπάνια τὰ άτομα ἐκεῖνα, πού δὲν θὰ βροῦν τρόπο νά ἐκφραστοῦν. Ἀντίστροφα, συλλέγοντας τὶς ἀπαντήσεις σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ διαφορές τους εἶναι περιορισμένες καὶ ὅτι, ἂν ἐξαίρῃ κανεὶς μερικοὺς ἐρωτώμενους, εἶναι δυνατό νά βρεθῇ ἕνας κατάλογος *τυποποιημένων ἀπαντήσεων*, στὸν ὁποῖο μποροῦμε νά ἀναγῶμε ὅλες τὶς πραγματικὲς ἀπαντήσεις, μὲ κίνδυνο ὅμως τῆν ἀπώλεια ἑνός, ὄχι ἀμελητέου, μέρους ἀπὸ τὴ σημασία τους. Ἡ *κωδικοποίηση* (codage), πού συνίσταται στὴν κατασκευὴ τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ἐπιτρέπει σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση τὴ δυνατότητα στατιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς κλειστῆς ἐρωτήσεως. Μένει νά ξέρομε

ἂν, ὅταν μιὰ κλειστὴ ἐρώτηση διαμορφώνεται ὑστερα ἀπὸ κωδικοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, ὁ κάθε ἐρωτώμενος ἔχει πραγματικὰ ὄψει τὴν ἀπάντησιν πού τοῦ ἀποδίδουν, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀπάντησίν του στὴν ἀνοικτὴ ἐρώτηση. Ἄν ἐξαίρῃ κανεὶς τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτῆ, πού ἢ πραγματικὴ τῆς σημασίας διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσιν, ἢ δυνατότητα κωδικοποιήσεως τῶν ἀπαντήσεων μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἐπιτρέπει, τουλάχιστον θεωρητικὰ, τὴν ἀντικατάστασιν μέσῃ στὸ ἴδιο τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες κλειστῆς.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση ἀφήνει στὸν ἐρωτώμενο τὴ φροντίδα ὄχι μόνον νά διερευνῆσιν τὶς δυνατὲς ἀπαντήσεις, μὰ ἀκόμα καὶ νά τὶς διατυπώσῃ. Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο δυσχερεῖς. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νά δυσκολευεῖται νά ἐκφράσῃ αὐτὸ πού σκέπτεται, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἕνα πολὺ καλὸ καὶ πλούσιο λεξιλόγιο. Καὶ ἔπειτα, μπορεῖ νά μιλάει μὲ τόσο ἰδιαιτέρῳ τρόπῳ, ὥστε νά ἐρμηνεύεται ἄσχημα ἢ ἀπάντησίν του. Εἶναι δὲ συχνὰ ἐπικίνδυνον νά ἀποδίδουμε σὲ κάποιον ὅτι σκέπτεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού θὰ σκεπτόμαστε καὶ ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐκφρασθῆ ὅπως ἐκεῖνος. Οἱ γλωσσικὲς συνήθειες μερικῶν κτλκλ (ὑπερβολές ἢ συμβατικὲς βραχυλογίες, σύγχυση ἀνάμεσα στὸ «ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού...») καὶ στὸ «οἱ ἄνθρωποι» θέτουν πολλὰ προβλήματα στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀπαντήσεων σὲ ἀνοικτῆς ἐρωτήσεις, προβλήματα στὰ ὁποῖα προστίθεται—ἐκτός ἂν χρησιμοποιεῖται μαγνητόφωνο—ἡ τάση τοῦ συντετακτοῦ νά συμπυκνῶνται καὶ νά ἐρμηνεύει αὐτὸς ὁ ἴδιος τὶς ἀπαντήσεις.

Ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἐξουδετερώνει τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ, ἀλλὰ ἐπιρροεῖ ἄλλα παρόμοια. Ἡ σειρά τῶν ἀπαντήσεων ἐπηρεάζει μερικὲς φορὲς τὴν ἐπιλογὴν τοῦ ἐρωτώμενου: οἱ διαβαθμίσεις τοῦ τύπου «ἀπολύτως, ἄρκετά, μᾶλλον ὄχι, καθόλου», κατευθύνουν τὶς ἀπαντήσεις πρὸς τὰ ἄκρα, ὅταν ἡ ἐρώτηση εἶναι πραγματικὴ στὰ μάτια τοῦ ἐρωτώμενου, πρὸς τὸ μέσο δέ, ὅταν τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο.

Μποροῦμε ἐπ' ἄπειρον νά ἀναφέρουμε κινδύνους σφαλμάτων καὶ δυσχερεῖς ἐρμηνείας, τόσο σχετικὰ μὲ μιὰ μεμονωμένη ἐρώτηση, ὅσο καὶ μὲ ὁλόκληρο τὸ ἐρωτηματολόγιο. Ὅσα προηγουμένως ἐκθέσαμε ἀφήνουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι ἐύκολη ὑπόθεσις, πράγμα πού συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν βέβαια ἐρωτηματολόγια πού φτιάχνονται εὐκόλα, μὰ εἶναι ἢ ἐξαιρεσιμὰ. Συνήθως οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων, πού συναντῶνται, εἶναι ποικίλοι καὶ δύσκολα, τουλάχιστον ἐν μέρει, μποροῦν νά προβλεφθοῦν. Παράδειγμα, αὐτὸ πού συμβαίνει στὶς ΗΠΑ. Ὅταν ἡ ἐρώτηση ἀφορᾷ στὸ ἂν θὰ πρέπει νά ἐπιτραποῦν οἱ δημόσιες ὁμιλίες κατὰ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ἂντι νά ἀφορᾷ στὸ ἂν θὰ πρέπει νά ἀπαγορευθοῦν, τὸ ποσοστὸ τῶν εὐνοϊκῶν ἀπαν-

τήσεων στην άγαθρεύση ανεβαίνει από 46 σε 62%.¹ Έδω πρόκειται για άπλο φαινόμενο επαγωγής. Η διατύπωση μιάς έρωτησεως, ή έπιλογή δηλαδή μιάς προτάσεως μεταξύ πολλών, του αυτού περιχομένου, απαιτεί, αυτή καθ' εαυτήν, σαφή προηγούμενη γνώση τής ψυχολογίας και τών γλωσσικών συνηθειών του κοινού. Όταν λείπει ή προϋπόθεση αυτή, έχουμε ποσοστά άπαντήσεων χωρίς σημασία, πράγμα που είναι χειρότερο από τις πλάγιες άπαντήσεις. Η συνεκτίμηση όμοιων άπαντήσεων διαφορετικών προσώπων, τότε μόνο έχει νόημα, όταν οι άπαντήσεις αυτές έχουν κοινή σφημασία. Είδαμε όμως προηγούμενως, ότι ή ίδια έρωτηση δεν έχει ποτέ την ίδια ακριβώς σφημασία για κάθε έρωτώμενο. Κατά μείζονα λόγο, αρκεί μιá άσφαής διατύπωση για να έξαναγκασθί κάθε έρωτώμενος να όρη τήν άσάφεια τής έρωτησεως με τόν δικό του τρόπο, όποτε τó διάφορα (ανά), π.χ., άνταποκρίνονται, στην πραγματικότητα, σε διαφορετικές έρωτήσεις. Τó να έρωτάς, όπως έκανε ένα γραφείο σφυγμομετρήσεων, άν ή «άδυναμη» μιάς πολιτικής όργανώσεως αύξήθηκε ή μειώθηκε, δίνει λαβή σε άμφιβολίες.² Συχνά, όί δυσκολίες διατυπώσεως ύποτιμούνται. Άν ένας συνεντευκτής έρωτηθί «ποιά είναι μιá καλή έρώτηση», άπαντά: «Μιá έρώτηση που, άκόμη και άν θά είχε διατυπωθί με έλαφρά διαφορετικό τρόπο, δό οδηγούσε σε όμοιες άπαντήσεις, με μικρό μόνο ποσοστό άποκλίσεως (τής τάσεως του 5%)». Καί όμως, τó κριτήριο αυτό, γνωστό σάν κριτήριο τής σταθερότητας, είναι άναμφίβολο ότι δεν έπαρκει.⁴

Μένει τó θέμα τής ύποβολής τού έρωτηματολογίου, που παρουσιάζει άξιολογικές καταστάσεις και ιδέες. Κάποτε, μιá πανεπιστημιακή ομάδα κατασκεύαζε έρωτηματολόγια, που προκαλούσαν έκπληκτικές άπαντήσεις. Στην άρχή τó άπέδωσαν στά λάθη διατυπώσεως, που ήσαν άλλωστε τεράστια. Άργότερα, έσκασε ή βόμβα: ή ομάδα αυτή έδινε για συμπλήρωση τά έρωτηματολόγια, συζητώντας συγχρόνως με τούς έρωτωμένους, πράγμα που άπαγορεύεται από τούς κανόνες τής σωστής τεχνικής, μιá και άρκούν μερικοί τoισμοί ή μορφοσμοί τού συνεντευκτού για να νοθευθού οι άπαντήσεις.

Η σφυγμομέτρηση είναι όργανο άκρίβειας. Γι' αυτόν άκριβώς τó λόγο, όταν έκείνοι που τó χρησιμοποιούν δεν έχουν διδαχθί τήν τεχνική του, τότε τά άποτελέσματά του στερώνονται έπιστημονικής άκρίβειας και μπορεί άκόμη να είναι τελείως λανθασμένα. Στά χέρια ενός άδέξιου, μιá Ferrari δεν πραγματοποιεί καμιά έπίδοση: ντεπαράει και βγαίνει από τó όρόμο.

Τó να λέγεται ότι οι σφυγμομετρήσεις έχουν έπιστημονικό χαρακτήρα, είναι παραπλανητικό. Για να υπάρχει έπιστήμη πρέπει, τó λιγότερο, τά άποτελέσματα, που άνακοινώνονται, να παρουσιάζονται δημόσια με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι δυνατή ή συζήτηση πάνω σ' αυτά και ή σύγκρισή τους με τά πορίσματα τής παρατηρήσεως, όπως συμβαίνει στις πειραματικές έπιστήμες. Τίποτε τó παρόμοιο δεν είναι δυνατό σχετικά με τις σφυγμομετρήσεις. Θα μπορούσαμε να συζητήσουμε πάνω στά άποτελέσματα, που άνακοινώνονται στην έκθεση, μόνο άν διαθέταμε όλο τó όλικό τής σφυγμομετρήσεως ή μόνο άν ήταν δυνατό να έξανακάνουμε τήν ίδια σφυγμομέτρηση. Η άναγκαία μυστικότητα άπέναντι στους έρωτώμενους και τó μεγάλο κόστος τής έπιτόπιας έρευνας τó άποκλείουν. Έτσι, όμως, όί έρευνες που γίνονται με σφυγμομετρήσεις δεν έπιτρέπουν στην πράξη καμιά συζήτηση και καμιά σύγκριση με τά πραγματικά γεγονότα και έπομένως δεν μπορούν να χαρακτηρίζονται σάν έπιστημονικές.

Άν λάβουμε υπ' όψη μας τή δαπάνη χρόνου και χρημάτων, που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, και άκόμη τó γεγονός ότι οι πληροφορίες, που δίνουν, μπορούν να άποκτηθούν με άλλα, λιγότερο δαπανηρά μέσα, διερωτάται κανείς που βρίσκει τó ένδιαφέρον τους. Τó ένδιαφέρον αυτό έντοπίζεται στην άκρίβεια τής μεθόδου παρατηρήσεως. Όταν όμως οι σφυγμομετρήσεις διεξάγονται χωρίς τήν άκρίβεια αυτή και κυρίως άπε όρόσωπα άνίκανα να προβλέψουν τούς κινδύνους σφαλμάτων, τούς όποιους συνεπάγονται, τότε και αυτό τó μοναδικό ένδιαφέρον παύει πιά να υπάρχει.⁵

Για να έξετάσουμε τούς κινδύνους που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, πρέπει προηγούμενως να συνειδητοποιήσουμε ότι υπάρχουν σφυγμομετρήσεις τελείως διαφορετικές μεταξύ τους. Είδαμε ήδη τή βασική διαφορά άνάμεσα σε μιá προεκλογική σφυγμομέτρηση και σε μιá σφυγμομέτρηση που γίνεται με έρωτηματολόγιο: στην προεκλογική σφυγμομέτρηση, όλο τó ζήτημα είναι ή έπιλογή τού δείγματος. Πρέπει να έξομας υπ' όψη μας ότι άποτελεί σημαντική έπιτυχία να πετύχουμε ένα δείγμα, που να έπιτρέπει με άρκετή άκρίβεια τήν έκτίμηση τών άποτελεσμάτων μιας προεδρικής εκλογής, με άμφίβολη έκβαση. Η προσπάθεια αυτή άπαιτεί και χρηματικό χρόνο, που φυσικά δεν πάνε χαμένα. Τά άποτελέσματα δημοσιεύονται όχι μόνο στην έφημερίδα που παράγγειλε τή σφυγμομέτρηση, αλλά άκόμη και σε άλλες έφημερίδες: άνακοινώνονται έπίσης και από τήν τηλεόραση. Καί όλοι άναφέρουν τó γραφείο σφυγμομετρήσεων, που έκανε τή σφυγμομέτρηση. Πρόκειται, λοιπόν, για μιá τεράστια δωρεάν διαφήμιση. Είναι δυνατό, έπομένως, να χρησιμοποιή-

1. Stanley Payne, *The Art of Asking Question*, σελ. 57.

2. Βλ. κυρίως *Le Nouvel Observateur*, 15.7.74.

3. Σφυγμομετρήσεις γνώμης, στο περιοδικό *La Nef*, N. 53, σελ. 44.

4. Stanley Payne, *op. cit.*, σ. 17. Καί τι θά πρί όροι «έλαφρός διαφορετικοί».

5. Στοιχειώδης έπιστημονική άπαίτηση έπιβάλλει τήν άκέραια δημοσίευση τού έρωτηματολογίου.

ποιηθῶν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δείγματος τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων. Τὸ δείγμα αὐτὸ ἔχει ἐπὶ πλέον ἓνα ἰδιαίτερον πλεονέκτημα· διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του γιὰ ἓνα ἄρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μὴ καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔννοια κενή, χωρὶς περιεχόμενο. Στὸς ἄλλους τύπους σφυγμομετρήσεων δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ ἐκκολίσεις. Ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν δυσκολίες ἄμεσα συνδεδεμένες μὲ τὸ ἐρωτηματολόγιον· οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸν τύπον τῆς σφυγμομετρήσεως.

Στὴν *ἄμεση σφυγμομέτρηση*, τὸ ἐρωτηματολόγιον ἀναφέρεται σὲ ὑπαρκτὰ γεγονότα, οἰκεία στοὺς ἐρωτώμενους. Δὲν πρόκειται συνεπῶς παρὰ γιὰ μὴ ἀπλὴ αἴτηση πληροφοριῶν, οἱ δὲ δυσκολίες ἀφοροῦν κυρίως τῇ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Στῇ *σφυγμομέτρηση γνώμης*, ἀναζητοῦμε ἁπλῶς τὶς ἀπαντήσεις σὲ μερικὲς ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ σφάλματα, ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιον, ξεπερνῶν ἐκεῖνα ποὺ ὀφείλονται στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος. Ἀλλὰ ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης ἐγκυμονεῖ λιγότερους κινδύνους ἀπὸ ἄλλες σφυγμομετρήσεις, μὴ καὶ περιορίζεται νὰ κάνει γνωστὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι πάνω σὲ ἓνα περιορισμένο θέμα καὶ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει προταθῆ (Gallup) κάθε κύρια ἐρώτηση νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερες βοηθητικὲς ἐρωτήσεις· ὁ ὁρμαθὸς αὐτὸς τῶν ἐρωτήσεων ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀναζήτησιν λύσεως στὰ ἀκόλουθα προβλήματα: ὁ ἐρωτώμενος γνωρίζει τὸ θέμα; τί σκέπτεται ὁ ἐρωτώμενος σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ γνώμην πάνω στὸ θέμα αὐτὸ; ποῖα εἶναι ἡ προσωπικὴ του γνώμη πάνω στὸ θέμα; ποῖα εἶναι ἡ ἔντασιν τῆς γνώμης αὐτῆς; Ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης δὲν παύει νὰ ἀποβλέπει πάντως στὴν ὑποβολὴ ἐρωτήσεων, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν γνωστὲς οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δίνονται σ' αὐτές.

Τὰ πράγματα παρουσιάζονται τελείως διαφορετικὰ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ, πὺν γενικὰ, στὶς σφυγμομετρήσεις τοῦ τετάρτου τύπου, στὶς *ἐπαγωγικὰς σφυγμομετρήσεις* (sondages inferentiels). Ἀναφέρουμε τὸ πολὺ γνωστὸ παράδειγμα: γιὰ νὰ μάθουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Γερμανίας ἀγόραζαν λιγότερες συσκευὲς τηλεόρασεως ἢ ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς Βόρειας Γερμανίας, χρειάστηκε ἓνα ἐρωτηματολόγιον 70 ἐρωτήσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιδιόκεται ἡ ἐρμηνεία, ἀλλὰ ἁπλῶς ἡ περιγραφή τῶν συνηθειῶν, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν. Ἡ λύσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀξιοποίησιν τῶν πληροφοριῶν, ποὺ ἤδη ἔχουμε, καθὼς καὶ ἐκείνων, ποὺ θὰ προκύβουν μέσῳ τοῦ ἐρωτηματολογίου. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρω-

τηματολόγιον. Γιὰ νὰ φτιάξουμε, λοιπόν, τὸ ἐρωτηματολόγιον μὴς ἐπαγωγικῆς σφυγμομετρήσεως, πρέπει πρὶν ἂν' ὀλα νὰ ξέρομε ποιὲς πληροφορίες περιεμένουσες ἂν' αὐτὴν· αὐτὲς οἱ προσδοκώμενες ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τοὺς *στόχους* (objectifs) τοῦ ἐρωτηματολογίου. Ὁ καθορισμὸς τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «τί χρειάζεται νὰ μάθουμε σχετικὰ μὲ κάτι τι;», ἐνῶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δίνει ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «πῶς νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἄνθρώπους γιὰ νὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ξέρομε;». Οἱ συλλογισμοί, ποὺ συνδέουν τὰ προβλήματα πρὸς λύσιν, τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, τοὺς στόχους καὶ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου, ἀποτελοῦν ἓνα ὀργανωμένο σύνολο· τὸ ὀργανωμένο αὐτὸ σύνολο ἐμφανίζεται ἀκόμη πὺν περιπλοκο μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς στατιστικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἐπιτρέπει. Τὸ ὀργανόγραμμα αὐτὸ τῶν συλλογισμῶν καλεῖται *λογικὸ σχέδιον* (plan logique). Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση ἀξίζει ὅτι καὶ τὸ λογικὸ τῆς πλάνου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζουν οἱ σφυγμομετρήσεις.

Ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση εἶναι λεπτὴ τεχνικὴ καὶ, στὴν πραγματικότητι, πολὺ πὺν λεπτὴ ἀπὸ ὅσο τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Θέτει πρᾶγματι τὰ ἴδια προβλήματα, μὲ ἐπεξεργασία μάλιστα ὕλικου, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθῆ στὸ ἐργαστήριον, μὲ σκοπὸ τὴ μακρόχρονη παρατήρησιν καὶ τὸν προοδευτικὸν παρμερισμὸν τῶν διαφορῶν αἰτιῶν σφαλμάτων. Πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἓνα λογικὸν σχέδιον συλλογισμῶν, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνομε ἀπὸ ἀπαντήσεις, *ἀκόμη ἄγνωστες*, τῇ λύσιν τῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ἓνα ἱκανοποιητικὸν σύστημα συγκεκριμένων στόχων δδῆγει εὐκόλα σ' ἓνα ἀπαράδεκτον ἐρωτηματολόγιον, κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ μᾶκρους του· πρέπει λοιπὸν νὰ διαλέξουμε μεταξὺ ἀντιφατικῶν ἀπαιτήσεων. Πρέπει ἐπίσης νὰ προβλέψουμε, ὅσο μπορούμε, τὶς αἰτίες σφαλμάτων, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴ διατύπωσιν, καθὼς καὶ τὶς πιθανὰς τοὺς ἐπιπτώσεις. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπαιτεῖ συγχρόνως φαντασία, γνώσεις ψυχολογίας, διαίσθησιν καὶ ἱκανότητα περιπλοκῶν συλλογισμῶν. Τὰ συλλογιστικὰ λάθη, ἡ σύγχυσις, ὁ βερμπαλισμὸς, ποὺ λυμαινόνται μεγάλο ἀριθμὸν ἐρευνῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπαγωγικῶν σφυγμομετρήσεων δὲν εἶναι μέσῳ στὶς δυνατότητες ὀποιοῦδήποτε θέλει νὰ τὴν χρησιμοποιοῦσιν. Ὅποιος ξέρει ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διαπιστῶνει πάρα πολλὰς φορὲς ὅτι δὲν ἔχουν ληφθῆ ὅτι οἱ στοιχεῖοις προφυλάξεσι γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ ὅτι, ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει πῶς ἀπὸ αὐτὸ κανένα λογικὸν σχέδιον. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἄκολουθηθε ἡ μέθοδος τῆς «τράτας» (adu chaluti). Κατα-

σκευάστηκε, δηλαδή, ένα ερωτηματολόγιο, που περιορίζεται στη συσσώρευση άποψισματικών πληροφοριών. Ύπολογίστηκε, στη συνέχεια, οι στατιστικές συσχετίσεις μεταξύ των απαντήσεων και των διαφόρων ερωτήσεων, και έρμηνεύθησαν μόνο —εφ' όσον ήταν δυνατόν— οι ισχυρές συσχετίσεις: οι υπόλοιπες δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψη. Έτσι, ὑπῆρξε μιὰ ἀποσπασματικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας, χωρὶς τίποτε νὰ δικαιολογεῖ τὴ σκέψη ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ δὲν λήφθησαν ὑπ' ὄψη εἶναι μικρότερης σημασίας ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν. Ἄν τὸ ἐρωτηματολόγιο εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο, ἐπιτυγχάνεται ἡ συσσώρευση πληροφοριῶν, ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ἀφονίας καὶ ἀκριβείας, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα οἱ πιθανότητες ἐσφαλμένων συμπερασμάτων εἶναι μεγάλες, μιὰ καὶ ἡ ἐνημέρωση μὲ κενὰ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ μορφοῦ τοῦ «διὰ παραλείψεως ψεύδους». Δύο φαινόμενα μποροῦν, π.χ., νὰ βρισκονται σὲ στενὴ συσχέτιση μεταξύ τους, ὅχι γιατί τὸ ἓνα εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ γιατί καὶ τὰ δύο εἶναι ἀποτέλεσμα ἐνὸς τρίτου. Δὲν πρέπει, λοιπὸν, νὰ ἀγνοοῦμε τὸ τρίτο αὐτὸ φαινόμενο, ἂν θέλομε νὰ ἐπιρεάσουμε ἓνα ἀπὸ τὰ δύο πρώτα.¹ Ἡ μέθοδος («τῆς τράτας» συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐκθεση, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ μακριά, ἀσύνητη φλυαρία καὶ ὅπου οἱ λεπτομέρειες συσσωρεύονται χωρὶς νὰ ἀποδεικνύονται οἱ σχέσεις τους ἢ ὅπου μερικὰ ἀξιοπεριεργα γεγονότα προβάλλονται ἐπιδεικτικά, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ἀνακαλύψεως: στὴν ἐκθεση αὐτῆ, συγχέεται τὸ γραφικὸ, ποὺ θεωρεῖται ἐνδιαφέρον, μὲ τὸ οὐσιώδες, τὸ ὅποιο οἱ ἐρευνητὲς, λόγω ἀνικανότητας, δὲν μποροῦν νὰ φτάσουν, ἢ δὲ ἐρμηνεῖα τῶν δεδομένων γίνονται χωρὶς καμιά συζήτηση τῶν ἄλλων δυνατῶν ἐρμηνειῶν. Συχνὰ οἱ ἐρευνητὲς ἀνακοινώνουν, χρησιμοποιώντας μάλιστα τεχνικοὺς ὄρους, ὅτι ἐφάρμοσαν αὐτὸν ἢ ἐκεῖνο τὸν τεχνικὸ κανόνα: ἀλλὰ ἡ τὸν παρενόησαν ἢ ὑποκρίνονται ὅτι τὸν ἐφάρμοσαν, γιὰ νὰ κρύψουν τὴν ἀνικανότητά τους νὰ τὸν ἐφαρμόσουν. Τὸ κοινὸ, ὅμως ἄλλωστε καὶ ἐκεῖνοι ποὺ χρησιμοποιοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν, ἀφήνονται συχνὰ νὰ πᾶσουν στὴν παγίδα, μὲ μιὰ ἐυκολία ποὺ πραγματικὰ ἐκπλήττει.

Ὁ πιὸ σημαντικὸς κίνδυνος γιὰ μιὰ σφυγμομετρήσι εἶναι ὅτι τὰ ἀποτελέσματα τῆς μετρῆς νὰ μὴ εἶναι χρησιμοποιήσιμα, ἢ ἀκόμη νὰ εἶναι κωμικά, ἀμφίβολα ἢ λανθασμένα. Καὶ ὅπως ἡ δυνατότητα ἀκούσιων σφαλμάτων ἀνοίγει τὴν πόρτα στὴν ἐκούσια πλάνη, ἡ σφυγμομετρήσι εἶναι δυνατό νὰ ἀποβλέπει στὴν παραπλάνηση τόσο εὐτῶν ποὺ τὴ χρησιμοποιοῦν, ὅσο καὶ τοῦ κοινῶ.

Ἡ δημοσίευση τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρή-

1. Γενικά, κάθε περιγραφή, ποὺ ἀμελεῖ μιὰ πιθανότητα, εἶναι δυνατό νὰ ὑποδείξει μιὰ ἀνάγκη, ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀπουσία ἐνὸς ἀντιθέτου παραδείγματος, ὑπαρκτοῦ, ἐν τούτοις ἐπιτρέπει νὰ πιστέψουμε σὲ μιὰ λανθασμένη ἐρμηνεία.

σεων ἔχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Μερικοὶ φοβόντο τὸν ἐπιρροασμὸ τῆς ψηφοφορίας, ὅμως τὰ ἀποτελέσματα τῆς προεκλογικῆς σφυγμομετρήσεως κατατάσσονται ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ περιστατικά, ποὺ λέγονται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας. Τὰ μόνον ἐπιχειρήματα, ποὺ μποροῦν νὰ προβληθοῦν ἐναντίον τους, εἶναι, πρῶτα, ὅτι μπορεῖ νὰ παραποιοῦνται καὶ, ὅστερα, ὅτι ἡ δημοσίευσή τους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διακριτικὴ εὐχέρεια αὐτῶν ποὺ τὰ κατέχουν: οἱ τελευταῖοι μποροῦν πράγματι νὰ διαλέξουν τὴν κατάλληλη στιγμή νὰ τὸ κάνουν, ἀνάλογα μὲ τὶς προσδοκώμενες συνέπειες στὴν κοινὴ γνώμη.

Πιὸ σοβαρὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ νὰ γνωρίζουμε μὲ ποῖο τρόπο οἱ σφυγμομετρήσεις μποροῦν νὰ παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γιὰ τὴ χειραγώγηση τῆς κοινῆς γνώμης. Τὸ ὅτι μποροῦμε νὰ ἐπιρεάσουμε τὴν κοινὴ γνώμη, εἶναι βέβαιο. Οἱ παράγοντες, ὅμως, ποὺ τὴν ἐπιρεάζουν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις εἶναι πολυάριθμοι καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀνεξέλεγκτοι. Τότε μόνον εἶναι δυνατὴ ἡ χειραγώγηση, ὅταν μποροῦμε νὰ ἐλέγχουμε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς παράγοντες αὐτούς, συγχρόνως δὲ ἡ ἐπίδραση ἀντίθετων παραγόντων εἶναι ἢ καθίσταται ἀσήμαντη. Ἀκόμη θὰ πρέπει τὰ θέματα τῆς προπαγάνδας νὰ δίνουν ἱκανοποίηση (στὴν πιὸ εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου) στὴν ψυχικὴ ζωὴ τῶν ατόμων: πράγματι, μιὰ ἰδέα δὲν διαδίδεται, παρὰ μόνον ἂν ἀνταποκρίνεται σὲ ὁρισμένη ἀνάγκη ἢ ἂν ἐνεργοποιεῖ μιὰ τάση, κτλ. Ὁ κίνδυνος τῆς σφυγμομετρήσεως, σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ, εἶναι ὅτι μποροῦν νὰ γίνουν γνωστὲς, μὲ τρόπο γρήγορο καὶ ἀσφαλῆ, οἱ ψυχολογικὲς ἀνάγκες τοῦ ἐξετάζομενου τμήματος τῶν πληθυσμοῦ, τοῦ «στόχου» («cible»). Ἐπὶ πλεόν, στὴν ἐπαγωγικὴ σφυγμομετρήσι οἱ ἐρωτώμενοι δὲν ἔχουν παρὰ λίγες πιθανότητες νὰ μαντέψουν τὸ λογικὸ σχέδιο, ποὺ ἐπιτρέπει νὰ συναγάγουμε ἀπὸ ὅ,τι εἶπαν, ὅτι δὲν εἶπαν. Μὲ ἀφετηρία γεγονότα φαινομενικὰ ἀνόδυνα, εἶναι δυνατό νὰ ἀναπαρστήσουμε πολλὰ ψυχικὰ γεγονότα, ἀκόμη καὶ ἀσυνείδητα. Εἶναι, λοιπὸν, δυνατό νὰ ἀποσπᾶσουμε ἀπὸ τὸ κοινὸ, χωρὶς νὰ τὸ ξερίει, τὰ μέσα γιὰ νὰ ἀσκήσουμε πεισὴ σ' αὐτὸ. Οἱ κίνδυνοι αὐτοὶ εἶναι ἀκόμη πιὸ σοβαροί, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνωστοί, μιὰ καὶ ὅτι εἶναι δυνατό νὰ πραγματοποιηθῇ στὸν τομέα αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φαντασία τῶν ἐρευνητῶν.

Οἱ σφυγμομετρήσεις παρουσιάζουν ἐπίσης καὶ ἕνα ἄλλο κίνδυνο, ποὺ ἀφορᾶ σ' αὐτὲς τὶς ἴδιες τὶς κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις. Ἡ σφυγμομετρήσι δὲν ἐγγίζει, μὲ ἄμεσο τρόπο, παρὰ ἀτομικὰ γεγονότα. Τὰ ἐξετάζει, βέβαια, συλλογικά, μὰ ὑπάρχει μιὰ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ συλλογικὸ καὶ στὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα. Ποσοστὰ καὶ συσχετίσεις δὲν εἶναι παρὰ ἐνδείξεις, συχνὰ ἀπαράιτητες, τῶν κοινωνικῶν γεγονότων: δὲν ἀποτελοῦν ὅμως αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ κοινωνικὰ γεγονότα. Ἄς σκεφτοῦμε τὴ γλώσσα, κατ'

έξοχην κοινωνικό γεγονός· δύσκολα φαντάζεται καινεύει την κατασκευή της γραμμωτικής της, με τη βοήθεια σφυγμομετρήσεων. Οί σφυγμομετρήσεις οδηγούν σε μιὰ ψευδο-κοινωνιολογία, από τη στιγμή που οί πληροφορίες τους θεωρούνται σαν τὰ ίδια τὰ κοινωνικά γεγονότα και όχι σαν ένδειξεις γνωστών ή πιθανολογούμενων κοινωνικών γεγονότων, που έξ άλλου και σε κάθε περίπτωση περιγράφονται με άλλους όρους.

Η διαπίστωση αυτή μᾶς παραπέμπει και πάλι στις έπαγωγικές σφυγμομετρήσεις. Έφ' όσον προκύπτουν κοινωνιολογικά προβλήματα, πρέπει να φανταστούμε ένα λογικό σχέδιο τῆς σφυγμομετρήσεως, που θα έπιτρεπει τῆ λύση τους, με άφετηρία παρατηρήσεις πάνω σε άτομα. Η σειρά διανοητικών εργασιών, που απαιτείται, είναι όμως δύσκολη και γι' αυτό πολλοί τῶν άντικαθιστούν με μιὰ άλλη σειρά πράξεων, λιγότερο δυσχερή.

1. Υποθέτουν πρώτα, άμεσα ή έμμεσα, ότι οί άτομικές πρακτικές και ψυχολογίες υπόκεινται σε «κοινωνικούς καθορισμούς» (determinants sociaux). Η πρόταση αυτή είναι άνοημοσύνη, μᾶ δλο τὸ πρόβλημα είναι να ξέρουμε τί πάει να πῆ «κοινωνικός καθορισμός», να ξέρουμε δηλαδή ἄν τὰ αποτελέσματα αὐτῶν τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν» κατέχουν οὐσιασθῆ ή παρεπόμενη θέση στα φαινόμενα που εξετάζονται. Καί ὁ όρος ἀκόμη «καθορισμός» φανερώσει ότι έμμεσα γίνεται δεκτή ή άποψη γιά τῆν οὐσιασθῆ σημασία, που τὰ αποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν «καθορισμῶν» κατέχουν στα εξεταζόμενα κοινωνικά φαινόμενα.

2. Η συμμετοχή τῶν ατόμων σε μερικές «κοινωνικές» ομάδες θεωρεῖται, στη συνέχεια, ότι αποτελεί «κοινωνικό καθορισμό» τῶν ατομικῶν γεγονότων, πράγμα που έπιτρεπει τῆ μετάβαση από τὸν κοινωνικό στο συλλογικό χαρακτήρα, χωρίς αυτό να προκαλεί τῆν προσοχή. Οί κοινωνικές αυτές ομάδες είναι οί πασίγνωστες κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες, ή άλλες παρόμοιες κατηγορίες.

3. Έπειδή συνήθως ή α priori υπόθεση, ότι ή συμμετοχή σε μιὰ ομάδα προσδιορίζει τὸ οὐσιασθῆ τῶν εξεταζόμενων ατομικῶν χαρακτήρων, είναι εσφαλμένη.¹ ἀκολουθεῖται ή έξῆς πορεία: Έπιλέγονται ομάδες πολὺ διαφορετικές μεταξύ τους και στη συνέχεια, με σφυγμομετρήσεις, παρατηρεῖται ότι διαφέρουν ἀκόμη και όσον ἀφορᾶ τοὺς εξεταζόμενους χαρακτήρες. Παίρνονται έτσι, γιά παράδειγμα, οί Πρόεδροι—Γενικοί Διευθυντές και οί ειδικευμένοι εργάτες, και ἀποδεικνύεται ότι δέν παίζουν τὰ ίδια ποσά στο άμοιβαίο προσδιοριστικό στοιχείμα. (Τὸ ερώτημα, γιατί όλα τὰ στρώματα του πληθυσμοῦ παίζουν στο στοιχείμα, δέν θα τεθῆ.)

Η «διαφοροποιητική» αυτή μέθοδος («methode differentielle»), που ἀκολουθεῖται στη μελέτη τῶν

«κοινωνικῶν καθορισμῶν», παρουσιάζει ένα στοιχειώδες συλλογιστικό σφάλμα. Γενικά, όταν σ' ένα φαινόμενο, τὸ Α' εξερωτάται από τοὺς παράγοντες Β' και Γ', ή μεταβολή του Β' συνεπάγεται και μεταβολή του Α'. Αυτό όμως δέν σημαίνει οὐτε ότι τὸ Β' καθορίζει τὸ Α' (ή ἀλλιως, ότι καθορίζοντας τὸ Β', καθορίζεις τὸ Α'), οὐτε ότι τὸ Β' έχει πρωτεύουσα θέση στον καθορισμό του Α'. "Αν πιστεύουμε ότι συμβαίνει αυτό, χρειάζεται μιὰ μικρή στατιστική εργασία γιά να ἀποδειχθῆ. "Αλλά κάθε μαθηματικός γνωρίζει ότι ή στατιστική αυτή εργασία δέν θα ἀρκούσε γιά να ἀποκλεισθῆ ότι στην πραγματικότητα τὸ Γ' είναι εκείνο που καθορίζει πλήρως τὸ Α'. Αὐτή, λοιπόν, ή πρακτική σφυγμομετρήσεως, που είναι κακή ἀπομίμηση τῆς μεθόδου τῶν ἀντιτιθεμένων ομάδων (groupes contrastés) τῶν ψυχολόγων, στηρίζομενη σε πραγματικές σφυγμομετρήσεις, έπιτρεπει τῆν παρουσίαση σαν ἀξιοπίστων, λανθασμένων κοινωνιολογικῶν ιδεῶν.

Οί εσφαλμένες αυτές κοινωνιολογικές ιδέες βλέπουν τις ίδιες τις σφυγμομετρήσεις, ὑποδεικνύοντας, όπως θα δοῦμε, λανθασμένες μεθόδους έπιλογῆς δείγματος.

Μπορούμε να πετύχουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῶν ἐνηλίκων Γάλλων, π.χ., διαλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα. Πρακτικοί όμως λόγοι ἀποκλείουν αὐτὸν τὸν τυχαίο τρόπο έπιλογῆς. Έπικράτησε, λοιπόν, ή ιδέα να έπιλεγονται στην τύχη μερικά άτομα, που ἀνήκουν σε ὀρισμένη κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, σε ἀριθμὸ ἀνάλογο με τῆν πραγματική δύναμη τῆς κατηγορίας αὐτῆς στο σύνολο του πληθυσμοῦ. Τὸ δείγμα, που ἀποκτάται με τὸν τρόπο αὐτό, καλεῖται «στρωματοποιημένο»* (stratifié). Έπιλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα από κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, έπιτυγχάνουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ «στρωματοποιημένο», λοιπόν, δείγμα συγκεντρώνει τέτοια αντιπροσωπευτικά δείγματα, που πάρθηκαν ἀναλογικά σε κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία του πληθυσμοῦ. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἀνοδικνύει ότι τὸ «στρωματοποιημένο» αὐτό δείγμα είναι πάντοτε, τὸ λιγότερο, έξ Ἰσου σωστό με ένα μιὰ «στρωματοποιημένο» δείγμα, τῆς αὐτῆς δυναμικότητας. Αυτό όμως συμβαίνει, όταν πληροῦνται οί ἀκόλουθες δύο προϋποθέσεις: έπιλογή στην τύχη τῶν ατόμων κάθε κοινωνικο-επαγγελματικής ομάδας και ἀνάλογια τῆς δυναμικότητας τῶν δειγμάτων με τῆν πραγματική δύναμη, στον συνολικό πληθυσμό, κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας. Στην πράξη όμως, με τῆν εφαρμογή τῆς μεθόδου τῶν «προσδιορισμένων ποσοστῶν» (methode des quotas), δέν τηρεῖται παρά μόνο ή δεύτερη προϋπόθεση. Σύμφωνα με τῆ μέθοδο αὐτή, στο έσωτερικό κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας τὰ άτομα,

* ή Δείγμα κατὰ στρώματα (Σημ. τ. μετ.).

1. Καί κυρίως στα έκλογικά θέματα.

πού αποτελούν τὸ δείγμα, δὲν ἐπιλέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀφοῦ ἡ φροντίδα νὰ βρεθοῦν τόσο ἐργάτες, τόσα μεσαία στελέχη, κτλ., ἀφίηται στὸν ἐρευνητή. Τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τῶν διαφόρων κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἐνῶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς δειγμάτων, πού δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρθθηκαν.

Ἄλλὰ ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἐνὸς ἀτόμου στὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ του κατηγορία ἀποτελεῖ πράγματι, σχετικὰ μὲ τὸν *ἐξεταζόμενο χαρακτήρα*, παράγοντα καθοριστικό, παράγοντα δηλαδή, πού μπροστά του κάθε ἄλλος εἶναι χωρὶς σημασία. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν θὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτικὴ, ἀφοῦ θὰ μπορούμε νὰ διαλέξουμε, ἀδιάφορα μὲ ποῖο τρόπο, τὰ ἄτομα μέσα σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ ομάδα χωρὶς νὰ παῖδουν αὐτὰ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἔγκυρα. Ἄς δοῦμε ὁμῶς τὴν ἀντίθετη περίπτωση: ὁ χαρακτήρας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Τότε, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ δυναμικότητα τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὸ δείγμα, μὲ τὴν πραγματικὴ τῆς δυναμικότητα στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἐπίδραση στὴν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν αὐτῶν κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. Εἶδαμε πράγματι ὅτι τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐπιλέγονται ἀδιάφορα μὲ ποῖον τρόπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

— Στὴν πράξιν, βρισκόμαστε πάντοτε κάπου (μὰ πού); ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ἄκρα.

— Ἐπρόκειτο παραπάνω γιὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία δὲν ἀφοροῦσε θὲ κάποια ἰδιαίτερη ἰδιότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν. Τὰ συμπεράσματά μας, λοιπόν, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε ἄλλη *κατάτμηση* (segmentation), ὅπως λέμε στὸ ἐπάγγελμά μας, τοῦ «πληθυσμοῦ».

— Ἄν πρακτικὰ τίποτε δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιλογὴν στὴν τύχη τοῦ δείγματος τῶν γιατρῶν, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο προκειμένου γιὰ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, π.χ. Καὶ τὸ νὰ φτιάξουμε ἓνα «στρωματοποιημένο» δείγμα γιὰ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, εἶναι ἐξ ἴσου οὐτοπικό, ὅπως ἡ τυχαία ἐπιλογὴ ἐνηλίκων Γάλλων. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ λειτουργία τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, πού συνίσταται στὴν ἀναπλήρωση

τῶν «στρωματοποιημένων» δειγμάτων· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀναζητοῦνται κατατμήσεις, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴ σύγκριση τοῦ δείγματος «ποσοστῶν» μὲ τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση ἔχει δώσει ἓνα δείγμα «ποσοστῶν», πού εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ σχετικὰ μὲ μερικὸς χαρακτήρες, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς τὸ ἴδιο αὐτὸ δείγμα καὶ, κατὰ μείζονα λόγο, αὐτὴ ἡ ἴδια κατάτμηση ἔχουν τὴν ἴδια ἰδιότητα, σχετικὰ μὲ ἄλλους χαρακτήρες. Αὐτὸ ἄλλοτε προκύπτει ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύξουμε.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση παρέχει ἀληθινούς «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» κάποιου χαρακτήρα, κάθε δειγματοληψία ποσοστῶν, πού ἀντιστοιχεῖ, θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα. Αὐτὸ εἶναι συνέπεια τῶν ὅσων εἶπαμε. Ἄλλὰ, ἀντίστροφα, τὸ νὰ πιστεύουμε *ἐκ τῶν προτέρων* σὲ ὀρισμένους «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς», ὀδηγεῖ στὸ νὰ θεωροῦμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς τὶς δειγματοληψίες ποσοστῶν, πού στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ἰδιότητα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρηση κλείνει ὁ κύκλος. Εἶδαμε παραπάνω πὼς, μὲ τὴ «διαφοροποιητικὴ μέθοδο», οἱ σφυγμομετρήσεις ἐνισχύουν μιὰ ψευδοκοινωνιολογία τῶν κοινωνικῶν καθορισμῶν· εἶδαμε τώρα πὼς αὐτὴ ἡ ψευδοκοινωνιολογία ἐνισχύει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, τὶς κακὲς σφυγμομετρήσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πάνω στὸ ζήτημα τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»

Μόλις ἀνακύπτει πρόβλημα στατιστικῶν συσχετίσεων, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι συχνὰ ἀπατηλός. Στὴ ρουλέττα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ πιστεύουν ὅτι, ἀν τὸ μαῦρο βγῆκε πέντε φορὲς στὴ σειρά, οἱ πιθανότητες νὰ ξαναβγῆ εἶναι μικρότερες. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Ἄντιθετα, κανεὶς δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ νὰ προβλέψῃς γιὰ τὴν ἐπόμενη μέρα τὸν καιρὸ πού κάνει σήμερα, εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ μέθοδος μετεωρολογικῆς προγνώσεως, πού ἀξίζει ὅσο καὶ πολλὲς ἄλλες, κτλ.

Ἡ φαινομενικὰ καταφανὴς ἰδέα ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν περισσότερες ὁμοιότητες, ἀπὸ ὅτι σὲ ἄλλες *περιπτώσεις*, ὅταν ἀνήκουν στὴν ἴδια κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἢ σὲ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις πού βασίζονται στὴν ηλικία, τὸ φύλο, τὴν κατοικία, κτλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινὴ, οὔτε ψεύτικη, μὰ ἀπλὰ καὶ μόνο παραλόγιο καὶ δὲν ὀφείλει τὴν ἀληθοφάνειά της παρὰ στὴ μεγάλη ἀσάφεια πού ἐπικρατεῖ μέσα στὶς ἰδέες. Δύο ἄτομα δὲν ἔχουν *ἐκ τῶν προτέρων* λιγότερες πιθανότητες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα Α, ἀν εἶναι ὅμοια ὡς πρὸς τοὺς

χαρακτήρες Β,Γ,Δ,Ε... Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆ συσχέτιση τοῦ Α μετ' αὐτοῦς τοῦς ἄλλους χαρακτήρες. Ἄν αὐτὴ ἢ συσχέτιση εἶναι ἀνύπαρκτη, τότε ἢ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ Α,Β,Γ,Ε... δὲν ἔχει καμιά ἐπίδραση. Μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἢ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας σ' ἓνα δεδομένο χαρακτήρα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, καὶ εἶναι παράλογο νὰ ἐνεργοῦμε σὰν νὰ ὑπῆρχε σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Κανεὶς βέβαια δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ κοινὸ ὄνομα προσεγγίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων. Γιατί νὰ τὸ σκεπτόμαστε γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες; Ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἐξήγησις, μὰ εἶναι κακὴ: γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν χαρακτήρων ποὺ μελετᾶμε, ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία παίζει πράγματι ἓνα ρόλο. Μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι στὸν μέγιστον ἀριθμὸν σφυγμομετρήσεων ποὺ γίνονται συνήθως, ὑπάρχει κατὰ μέσο ὄρο μιὰ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας στοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτήρες. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι γιὰ ἓνα συγκεκριμένο χαρακτήρα καὶ γιὰ μιὰ δεδομένη σφυγμομετρήσι οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες εἶναι σημαντικῆς.

Ἡ ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑποστηρίζεται καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, ποὺ γίνονται ἀποδοκτοὶ μὲ συγκεκριμένον τρόπο, χωρὶς νὰ αἰτιολογῶνται καὶ χωρὶς νὰ καθορίζεται ἡ ἀκρίβης τους ἰσχύς. Ἄς δοῦμε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ομάδα, ἢ καὶ μιὰ ὁποιαδήποτε κατηγορία ἀτόμων ἂν ἓνα γεγονός βάζει σὲ δοκιμασία τὰ κοινὰ συμπερόντα τῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς ομάδας, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο γιὰ ὅλα, τότε εἶναι δυνατόν νὰ περιμένουμε ὅτι ἂν ἀντιδράσουν μὲ μιὰ κοινὴ στάση. Αὐτὴ ἢ κοινὴ στάσις μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μὲ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθήκες γιὰ τὰ διάφορα ἄτομα τὸ ἐπιβάλλουν. Ἄλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴν περίπτωση αὐτὴ καὶ ἂς ἐξετάσωμε μὲ προσοχὴ τὴν κοινὴ ἀντίδραση τῶν μελῶν τῆς ομάδας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους τῆς. Ὑπάρχει ἀντίδρασις ἐπειδὴ δοκιμάζονται συμπερόντα καὶ ἢ ἀντίδρασις αὐτὴ εἶναι κοινὴ ἐπειδὴ τὰ συμπερόντα αὐτὰ εἶναι κοινὰ. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος κοινῆς ἀντιδράσεως τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας, ἂν κανένα ἀπὸ τὰ συμπερόντα τῆς ομάδος δὲν κρίνεται ἢ ἂν τὰ συμπερόντα ποὺ κρίνονται δὲν εἶναι κοινὰ. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιφύλαξι: δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅλα τὰ μέλη τῆς ομάδος νὰ εἶναι ἀναμεμιγμένα στὴν ὑπόθεσις. Ἄν πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ κοινωνικὴ ομάδα καὶ ὄχι γιὰ μιὰ τεχνητὴ καὶ ἀφρημένην κατηγορίαν, ἀρκεῖ ἢ ὑπόθεσις νὰ ἀφορᾷ μερικὰ μέλη γιὰ νὰ ἀντιδράσουν συγχρόνως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ομάδος. Ἄς δυσπιστοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴ λέξι «κοινόν» καὶ ἂς διατυπώσωμε τὴν παρατήρησίν μας ὡς ἐξῆς: Δὲν ὑπάρχει ἀντίδρασις τῆς ομάδος, ἂν δὲν θίγονται ὁμαδικὰ συμπερόντα. Γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἄτομον, ἀνεξάρτη-

τα ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ ἢ τὶς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς συγκεκριμένης ομάδας, δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ὁμοιογένεια. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ περιμένει (χωρὶς τίποτε περισσώτερο) κοινὴ στάσις τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος, τῆς τάξεως, ὅταν πρόκειται γιὰ συμπερόντα τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος ἢ τῆς τάξεως. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἄλλες καταμήσεις, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὶς σφυγμομετρήσεις.

Ἄν στὴ συνέχεια ἀναρωτηθῶμε γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίζουν τὰ ἄτομα γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον, εἶναι βέβαιο πὼς αὐτὴ ἐν μέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτό, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ μπήκε καὶ μπαίνει στὴ ζωὴ τους καὶ, πὺς συγκεκριμένα, στὴν πρακτικὴ τους δραστηριότητα. Πρέπει νὰ ἐπιμενοῦμε ἐδῶ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, γιὰτι δὲν βλέπει κανεὶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενον μὲ τὸν ἴδιον τρόπο διὰν ὀφείλει νὰ κάνει κάτι τι σχετικὰ μ' αὐτό, ἀπὸ ὅτι διὰν ἄλλως μιᾶ γι' αὐτό. Ὑπάρχει, ὁμως, ἓνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀντικειμένων, γιὰ τὰ ὁποῖα ἢ πείρα τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν του κατάστασι. Ἐπὶ πλέον, ἢ πρακτικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι, κατὰ μεγάλο μέρος, ἢ ἐπαγγελματικὴ του δραστηριότητα. Νά, λοιπόν, τὸ δίνει ἐνδιαφέρον στὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες. Μὲ μιὰ, ὁμως, ἐπιφύλαξι: ἂν πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα μεγάλο ἀριθμὸν καὶ γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος.

Ξαναβρισκόμαστε λοιπὸν στὸ ἴδιο σημείον: οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, ἢ οἱ ἄλλες καταμήσεις, μποροῦν νὰ εἶναι ὁμοιογενεῖς, ὅταν ἀφοροῦν τὸν ἐξεταζόμενον χαρακτήρα, ὅπως μποροῦν καὶ νὰ μὴν εἶναι: δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεῦμα νὰ ὑποθέτωμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ συνέπεια, ἓνα δείγμα ἀπροσδιορισμένον ποσοστῶν, ποὺ ἀποδείχτηκε ἀντιπροσωπευτικὸν στὴ μελέτη ἐκατὸν χαρακτήρων, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἐκατοστοῦ πρώτου. Συνήθως πνίγουν τὸ γεγονός αὐτὸ μέσα στὴν ομίχλην ἰδεῶν, ὅπως: ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία δὲν καθορίζεται ἀπὸ μὴν τῆς τῶν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐπιδρᾷ πάντοτε, περισσώτερο ἢ λιγότερο, σ' αὐτόν. Πράγμα ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέσι μὲ τὸ μόνον ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἐδῶ: ἢ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία μπορεῖ ἢ ὄχι νὰ θεωρηθῆ ὁμοιογενεῖς ὡς πρὸς κάποιον χαρακτήρα; Ἡ ἴδια ἐρώτησις ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε ἄλλη κατάμησις. Γιατί δὲν βλέπει κανεὶς καθόλου γιὰ ποῖο λόγο οἱ ἄλλοι παράγοντες, ποὺ ἔχουν ἐπίσης κάποιο ρόλο, δὲν θὰ προκαλέσουν ἔντονη ἀνομοιογένεια στὸ ἐσωτερικὸν τῆς ομάδος.¹

1. Μὲ ἄλλα λόγια, ἢ δειγματοληψία ποσοστῶν στρεφεται στὴ σιωπηρὴν ὑπόθεσις ὅτι οἱ χαρακτήρες, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατάμησις, ἀποτελοῦν παράγοντες, μὲ τὴν ἐννοια ποὺ ἔχει ὁ ὄρος στὴν «ἀνάλυσι παραγόντων» (analyse factorielle).